

<https://doi.org/10.70728/a.series.ijt.v08.i09.004>

XORIJDA TAHSIL OLGAN VATANDOSHLARNING MILLIY TARAQQIYOTGA QO‘SHGAN HISSASI

Bozorov Quvonchbek

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti, O‘zbekiston, Denov

Annontatsiya. 1900-yildan keyin Turkiston va Buxorodan turli jamiyatlar orqali xorijga – asosan Usmonli turk sultonligi (Istanbul) va Veymar Germaniyasiga – yuborilgan yoshlar egallagan bilim va ko‘nikmalarni Vatanga qaytib qo‘llashga intildilar. Ularning aksariyati keyinchalik Buxoro Xalq Sovet Respublikasi va Turkiston o‘lkasining ta’lim, davlat boshqaruvi, fan va madaniyat sohalarida yetakchi lavozimlarni egalladi, bu esa xorijda olingan ta’limning amaliy samarasi bo‘ldi.

Kirish. “Tarbiyai atfol” jamiyati ko‘magida Istanbul dorulfununida tahsil olganlardan biri Abdurauf Fitrat bo‘lib, u xorijda olgan bilimi asosida keyinchalik yirik tilshunos va adabiyotshunos sifatida tanildi hamda Buxoro Xalq Sovet Respublikasining maorif noziri lavozimida ishladi. Aynan shu lavozimda u Buxoro va Turkistondan Germaniya hamda Turkiyaga talabalar yuborish, Yevropaning ilg‘or ta’lim tizimi va fan-texnika yutuqlarini o‘rganish orqali yangi respublika uchun milliy maorif va madaniyat kadrlarini tayyorlash tashabbusini boshqargan. Shu tariqa xorijda olgan tajribasi uning keyingi davlat siyosatiga bevosita ta’sir ko‘rsatgan.

Yana bir misol – Mukammil Burhonov. U “Tarbiyai atfol” jamiyati safida dastlabki guruh tarkibida Istanbulga yuborilgan va u yerda zamonaviy matematik bilim olgan yoshlardan biri sifatida tilga olinadi; manbalarda uni ilk o‘zbek matematiklaridan biri sifatida tavsiflaydi. U Istanbulda o‘qiyotgan boshqa vatandoshlarining moddiy va ma’naviy homiyligini ham o‘z zimmasiga olgan, keyinchalik esa Fayzulla Xo‘jayevning shaxsiy kotibi lavozimida faoliyat yuritgan.

“Tarbiyai atfol” jamiyati homiyligida Istanbulda tahsil olgan Usmonxo‘ja Po‘latxo‘jayev xorijdan qaytgach, Yosh buxoroliklar harakatining faol arboblardan biriga aylandi va Buxoro Xalq Sovet Respublikasida tashqi ishlar noziri lavozimini egalladi.

Otaulla Xo‘jayev BXSRS ichki ishlar noziri sifatida talabalarni Germaniya va Turkiyaga o‘qishga jo‘natish va ularni mablag‘ bilan ta’minlash ishida shaxsan faol ishtirok etgan. U keyinchalik so‘roq bayonotlarida bu siyosatning maqsadini “millatimning kuchli bo‘lishi uchun yoshlarni Yevropaga o‘qishga yo‘lladim, shunda ular Moskvaning quli bo‘lib qolmaydilar”, degan mazmunda izohlagan. Bu – xorijga yuborish siyosatining nafaqat milliy

kadrlar tayyorlash, balki milliy mustaqillikni mustahkamlash vositasi sifatida ham qaralganini ko‘rsatadi.

BXSR hukumati boshlig‘i Fayzulla Xo‘jayev shaxsan 1922-yilda Germaniyaga safar uyushtirib, talabalarni joylashtirish va ularga ta‘lim berish borasidagi kelishuvlarni muvofiqlashtirgan. Keyinchalik u O‘zbekiston SSR Xalq Komissarlar Kengashi raisi lavozimida (1924–1937) uzoq yillar davlat boshqaruvini amalga oshirdi, bu esa xorijga yuborish siyosatida ishtirok etgan rahbarlarning respublika davlat qurilishidagi o‘rnini yaqqol ko‘rsatadi.

1922-yilda Germaniyaga yuborilgan talabalar orasida Maryam Sultonmurodova, Hayriniso Majidxonova hamda Saida Sherahmad qizi kabi qizlar ham bo‘lgan – bu mintaqa ayollari uchun zamonaviy xorijiy ta‘lim olishning dastlabki misollaridan hisoblanadi. O‘sha davrda Germaniyada tahsil olgan Sattor Jabborning guvohlik berishicha, bu qizlar mamlakatdagi cheklovlarga qaramay, ta‘lim olish uchun Yevropaga fidokorona intilgan yoshlar sirasiga kirgan. Bunday tajriba mintaqada ayollarning oliy va kasb-hunar ta‘limiga jalb etilishi tarixida muhim bosqich sifatida baholanadi.

Germaniyada tahsil olayotgan o‘zbek va buxorolik talabalar o‘zaro yordam maqsadida “Ko‘mak” nomli jamiyat tuzgan, bu orqali ular bir-birlarining moddiy va ma‘naviy ahvolidan xabardor bo‘lib turgan. Bu – xorijga yuborilgan vatandoshlarning nafaqat individual bilim olish, balki jamoaviy tashkiliy tajriba orttirish borasida ham hissa qo‘shganini ko‘rsatadi; bunday o‘zini o‘zi tashkil etish tajribasi keyinchalik milliy jamoat tashkilotlari faoliyati uchun namuna bo‘lib xizmat qildi.

Xorijga yuborish tarixidagi hissani faqat bevosita chet elda o‘qigan shaxslar bilan cheklab bo‘lmaydi. “Tarbiyai atfol” jamiyatining asoschilaridan biri Sadriddin Ayniy xorijga yuborish tizimini shakllantirgan tashkilotchi sifatida alohida o‘rin tutadi. U boshqa hamfikrlari bilan birga jamiyatning ta‘sis hujjatlarini tayyorlagan, mablag‘ yig‘ish va Istanbuldagi bo‘lim faoliyatini yo‘lga qo‘yishda ishtirok etgan. Ayniyning bu tashkilotchilik tajribasi keyinchalik uning o‘zi yirik yozuvchi, tilshunos va tarixchi sifatida tanilishida, jumladan o‘lkada ilmiy-adabiy muassasalar shakllanishida muhim asos bo‘lib xizmat qilgan.

Germaniyaga yuborilgan talabalarning mutaxassislik tanlovi respublikaning uzoq muddatli kadrlar ehtiyojini aks ettirgan. Manbalarga ko‘ra, o‘zbek va buxorolik talabalarning ko‘pchiligi tibbiyot, savdo va texnika ilmlarini egallagan. Abdulvahob Murodiy Berlin oliy ziroat (qishloq xo‘jaligi) akademiyasida tahsil olgan va Turkistonning ma‘naviy-ma‘rifiy ravnaqi yo‘lida mutaxassis bo‘lib yetishish umidi bilan birinchilardan bo‘lib xorijga yuborilganlar sirasiga kirgan. Sulton Matqul Berlindagi oliy texnika maktabida (hozirgi Berlin texnika universiteti) muhandislik ta‘limini olib, 1931-yilda vataniga qaytgach, Fan qo‘mitasi rais o‘rinbosari lavozimida respublika fan siyosatini shakllantirishda ishtirok etgan.

Sattor Jabbor Germaniyada tahsil olish barobarida boshqa turkistonlik va buxorolik talabalar bilan birgalikda madaniy-ma‘rifiy tadbirlarda faol qatnashgan; uning fikricha, o‘zbek talabalarining aksariyati tibbiyot, savdo va texnika bilimlarini, ba‘zilar esa – jumladan Abdusattor – adabiyotni ham chuqur o‘rgangan. Bunday keng qamrovli mutaxassislik tarkibi kelajakda respublikaning tibbiyot, sanoat, qishloq xo‘jaligi va fan-ta‘lim sohalarida milliy kadrlar bilan ta‘minlanishiga mo‘ljallangan strategik

rejalashtirishdan dalolat beradi. Maryam Sultonmurodova esa Germaniyada bir yil davomida nemis tilini alohida o‘rganib, so‘ngra 1924–1926-yillarda Darmshtatda jurnalistika mutaxassisligi bo‘yicha tahsil olgan hamda nemis adabiyotini chuqur egallagan – bu uni mintaqada xorijiy adabiyotshunoslik va jurnalistika sohasida ilk vakillardan biriga aylantirgan

Xorijda tahsil olgan vatandoshlarning faoliyatini soha kesimida umumlashtirsak, quyidagi manzara ko‘zga tashlanadi. Ta’lim va fan sohasida – Abdurauf Fitrat (tilshunoslik, maorif siyosati) va Mukammil Burhonov (matematika) kabi mutaxassislar yetishib chiqqan. Davlat boshqaruvi sohasida – Usmonxo‘ja Po‘latxo‘jayev (tashqi ishlar), Otaulla Xo‘jayev (ichki ishlar) va Fayzulla Xo‘jayev (hukumat rahbariyati) kabi arboblarning respublika darajasidagi lavozimlarni egallagan. Ijtimoiy sohada – ayollar ta’limi yo‘nalishida Maryam Sultonmurodova va uning safdoshlari mintaqada ilk bor xorijiy oliy va kasb-hunar ta’limiga qadam qo‘ygan ayollar sifatida tarixga kirgan. Jamoat tashkilotchiligi sohasida esa Germaniyadagi “Ko‘mak” jamiyati misolida talabalarning o‘zaro yordam va o‘zini o‘zi boshqarish tajribasi shakllangan. Bunday ko‘p qirrali natija xorijga yuborish siyosatining nafaqat tor kasbiy, balki keng ijtimoiy-institutsional samara berganini ko‘rsatadi.

Xorijda tahsil olgan vatandoshlarning mamlakat rivojiga qo‘shgan hissasi vaqt jihatidan cheklangan bo‘lgan. 1923-yil iyun oyida Moskvaning qat’iy talabi bilan Otaulla Xo‘jayev, Abdurauf Fitrat, Sattor Xo‘jayev, Muinjon Aminov kabi Yosh buxoroliklar harakati vakillari lavozimlaridan chetlashtirilib, Buxoro davlati hududidan chiqarib yuborilgan. Yosh buxoroliklar safidagi jadidlarning deyarli barchasi 1930-yillar o‘rtalarida siyosiy qatag‘onga uchragan, Otaulla Xo‘jayev esa 1938-yilda otib tashlangan. Shunga qaramay, ularning xorijda olgan bilimi asosida amalga oshirgan ta’lim islohotlari, davlat boshqaruvidagi tajribasi va yetishtirgan shogirdlari respublika ta’lim va madaniyat tizimining keyingi rivojiga ta’sir ko‘rsatishda davom etdi.

Mustaqillik yillarida O‘zbekiston tarix fanida jadidchilik harakati va xorijga yuborilgan yoshlar mavzusi qayta ilmiy tadqiq etila boshlandi. Tarix fanlari doktori D. Abdullayev kabi olimlarning maxsus tadqiqotlarida jadidlar tashkil etgan xayriya va ma’rifiy jamiyatlarning faoliyati tizimli tahlil qilinib, ularning o‘lka taraqqiyotidagi o‘rni qayta tiklandi. Shuningdek, Yosh buxoroliklar harakati va uning vakillari haqidagi ma’lumotlar ham ilmiy-elektron nashrlar va ensiklopedik manbalarda batafsil yoritilmoqda, bu esa sovet davrida siyosiy sabablarga ko‘ra qatag‘on qilingan va nomi tilga olinishi cheklangan bo‘lgan ushbu avlod xotirasining tiklanishidan dalolat beradi.

Xulosa qilib aytganda, 1900-yildan keyin xorijga – avvalo Istanbulga, so‘ngra Germaniyaga – yuborilgan vatandoshlar mamlakat rivojiga bir necha yo‘nalishda aniq hissa qo‘shdilar: ta’lim va fan sohasida (Abdurauf Fitrat, Mukammil Burhonov), davlat boshqaruvida (Usmonxo‘ja, Otaulla Xo‘jayev, Fayzulla Xo‘jayev), ayollar ta’limi sohasida (Maryam Sultonmurodova va boshqalar) hamda jamoaviy o‘zini o‘zi tashkil etish tajribasida (“Ko‘mak” jamiyati). Ularning faoliyati qisqa muddatli siyosiy imkoniyat doirasida kechgan va ko‘pchiligi keyinchalik qatag‘on qurboni bo‘lgan bo‘lsa-da, xorijda olingan bilim va tajriba respublika ta’lim, fan hamda davlat boshqaruvi tizimining shakllanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatgan tarixiy omil sifatida baholanishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Turdiev Sh. *Ular Germaniyada o‘qigan edilar.* — Toshkent: Akadem-xizmat, 2006.
2. Irzaev B. *O‘zbek yoshlari va xorijiy ta’lim.* — Toshkent: Akademnashr, 2018. — 208 b.
3. Irzaev B. *O‘zbek yoshlari va xorijiy ta’lim.* — Toshkent: Akademnashr, 2018. — 208 b.
4. Istiqlol yo‘lida jon fido qilgan millatimiz fidoyilari // ResearchGate ilmiy nashri. — Manba: researchgate.net/publication/365029202. Murojaat qilindi: 06.09.2026.
5. “Taraqqiyot va ozodlik orzusi”. Jadidlar tuzgan ta’lim jamiyatlari // Oyina.uz, ilmiy-tarixiy portal. — Manba: oyina.uz/uz/article/2887. Murojaat qilindi: 06.09.2026.
6. Abdullayev D. (tarix fanlari doktori, DSc). XX asr boshida Turkiston tarixiy-ijtimoiy jarayonlarida jadidlarning xayriya va turli jamiyatlari faoliyati // Muxtoriyat.uz. Murojaat qilindi: 06.09.2026.
7. Jadidchilar va qadimchilar nizosini kim uyushtirgan? Sabablar va oqibatlar // Oyina.uz. — Manba: oyina.uz/uz/article/2718. Murojaat qilindi: 06.09.2026.
8. Jadidchilik // “Vikipediya” ozod ensiklopediyasi. — Manba: uz.wikipedia.org/wiki/Jadidchilik. Murojaat qilindi: 06.09.2026.